

8. Toba M.V. Social'no-psihologichni osoblivosti viniknennja i funkcionuvannja norm v students'kih grupah : dis. ... dokt. psiholog. Nauk : spec. 19.00.05 ; Institut psihologii im. G.S. Kostjuka NAPN Ukraïni / M.V. Toba. – K., 2012. – 552 s.
9. Gustavson, M. Barn och ungdomar med hbtg-föräldrar och deras erfarenheter i skolan i Tyskland, Slovenien och Sverige / M. Gustavson, I. Schmitt / Delstudie Sverige // Lunds universitet, Centrum for genusvetenskap. – [Rezhim dostupu: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=2372294&fileId=2372320>]
10. Goffman, E. Gender Display / E. Goffman // Studies in the Anthropology of Visual Communication. – 1976. – №3. – R. 69–77.
11. Hirdman, Y. Genussystemet: teoretiska funderingar kring kvinnors sociala underordning / Y. Hirdman. – Rapport-99, 1988. – Uppsala : Maktutredningen.
12. Lorber, S. (Eds.) The Social Construction of Gender / S. Lorber, S. Farrell. – Sage Publications, 1991.
13. Jasvin V.A. Obrazovatel'naja sreda: ot modelirovanija k proektirovaniju / V.A. Jasvin. – M. : Smysl, 2001. – 365 s.

Toba, M.V. Characteristics of the gender dimension of normative behavior. Gender behavior of contemporary people is full of resonances and partial losses of values and normative regulators of social behavior, whereas the so-called 'female' and 'male' behavioral patterns are characterized by modifications and transformations. Importance of socio-psychological knowledge, in particular, the gender dimension of normative behavior stems from the presence of multicultural and multinational collective subjects of group interaction that are characterized by a plurality of cultural components of sex that are manifested in social interactions between and gender variety of the representatives of different ethnic and religious subcultures and social strata.

We found gender aspects which made female students more susceptible to the influences by the majority than male students. Correlations showed that students obeyed the majority and the regulations imposed by this majority because it contributed to students' adaptation, group discipline, group performance, group cohesion and producing of rules of conduct within the group and with other groups. However there were conditions under which the regulatory impact of the group majority was ignored by the respondents: the respondents' loss of confidence in the majority, the respondents' confidence in their own right and the rejection of the norms of the majority that did not strengthen group discipline.

The factors in the formation of group norms and group incentives, or progressive norms, according to the female respondents, included: the overall success of the group members; a conflict situation; group solidarity; democratic communication and interaction style; group members' compatibility and harmony; similarity of group members' ideas, values and objectives. The male respondents singled out the following factors in the formation of group norms: group members' expertise; the group leader's expertise; the group monitor's expertise; the total failure of the group; the overall authority of the group leader. Common for the both respondent groups were the polite and friendly style of communication; the increase in cognitive, social, political and ethic activities of group members; each group member's satisfaction with group membership.

From the gender perspective one can reveal social and psychological characteristics of certain norms of different systems in which gender as a social status determines developmental opportunities in these systems. Formal norms of student groups declare a feminine model of behavior for women and a masculine model for men, while informal norms permit deviations from these models. As part of the educational space, a gender role has its distinctive features and to some extent reflects general trends in the modern social system.

Keywords: group norms, gender perspective, gender, educational environment, student group.

Відомості про автора

Тоба Маріанна Василівна, доктор психологічних наук, професор кафедри соціальної та практичної психології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Київ, Україна.

Toba, Marianna Vasilevna, Doctor of Psychology, Professor of Social and Applied Psychology East-Ukrainian National University named after V. Dahl, Kyiv, Ukraine.

E-mail: zavadski65@mail.ru

УДК 316.663

Чорна Л.Г.

РОЛЬОВА ВЗАЄМОДІЯ ЧЛЕНІВ МАЛОЇ ГРУПИ: ПИТАННЯ МЕТОДИК І ПРОБЛЕМА МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Чорна Л.Г. Рольова взаємодія членів малої групи: питання методик і проблема методів дослідження. У статті систематизовано методики, які містять ресурси дослідження рольової взаємодії, відповідно до її психологічної структури: рольових Я-концепції, поведінки та очікувань людини. Наголошено на необхідності розроблення методик, які б діагностували не лише окремі компоненти рольової взаємодії, а й механізми її функціонування. Зроблено висновок, що оптимальним методом дослідження взаємодії в рольовому полі групи має стати моделювання її процесів. Аналіз метафоричних образів, які відображають умовні дистанції між ролями членів групи, межі групи та взаємодії в ній, допоможуть розкрити несвідомі чинники рольової взаємодії. Свідомі чинники рольової взаємодії в малій групі локалізуються в рольовій ідентичності її членів та ідентичності самої малої групи, рівнях їхньої суб'єктності.

Ключові слова: роль, взаємодія, суб'єкт ролей, мала група, метод, методика.

Черная Л.Г. Рольовое взаимодействие членов малой группы: вопросы методик и проблема методов исследования. В статье систематизированы методики, которые содержат ресурсы исследования рольового взаимодействия, соответственно его психологической структуре: рольовых Я-концепции, поведения и ожиданий. Отмечена необходимость разработки методик, которые диагностировали бы не только отдельные компоненты рольового взаимодействия, но и механизмы его функционирования. Сделан вывод, что оптимальным методом исследования взаимодействия в рольовом поле группы должно стать моделирование его процессов. Анализ метафорических образов, которые отражают условные

дистанції между ролями членов групи, границы групи помогут раскрыть неосознанные детерминанты ролевого взаимодействия. Сознательные детерминанты ролевого взаимодействия в малой группе локализуются в ролевой идентичности ее членов и идентичности самой группы, уровнях их субъектности.

Ключевые слова: роль, взаимодействие, субъект ролей, малая группа, метод, методика.

Постановка проблеми. Рольова взаємодія – багатокomпонентне психологічне явище, структура якого, за П. Горностаєм, містить рольову Я-концепцію, рольову поведінку та рольові очікування від соціального оточення [4]. Рольова Я-концепція складається з рольового Я-образу, рольових переживань і рольових домагань особистості. Отже, щоб досліджувати рольову взаємодію, потрібно щонайменше застосувати комплекс методик, а в перспективі – розробити інтегральну методика, яка б цілісно охоплювала не лише структуру рольової взаємодії, а й виявляла механізми синтезу її компонентів. Проблема полягає не лише в тому, що відсутня цілісна методика, яка б діагностувала особливості рольової взаємодії людини, а й у тому, що перебування в малій групі накладає відбиток на специфіку цієї взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні в психології представлені окремі методики дослідження рольової взаємодії, а точніше – окремих складових цього явища: життєвих і командних ролей, рольових гнучкості та глибини, рольових уявлень і переживань (В. Горбунова, П. Горностає, О. Ніконова, П. Пригунов, М. Ярошевський, М. Белбін та ін. [2; 3; 8; 10; 12–14]. У зарубіжній психології набули популярності тести рольових конфліктів [3]. З нашого погляду, надзвичайно важливою проблемою є визначення рольової суб'єктності особистості: по суті того, наскільки свідомо людина обирає свої ролі та наскільки вона вміє опиратися тиску соціального середовища в процесі цього вибору, а найближчим таким соціальним середовищем для людини є мала група. Ще одна проблема стосується того, наскільки рольові настановлення та інтенції людини реалізуються в її рольовій поведінці. Це питання валідності не лише методик, а методів дослідження рольової взаємодії.

Метою нашої статті є структурування відповідно до психологічної природи рольової взаємодії наявних у психології методик та виокремлення адекватних методів дослідження її вияву в малій групі.

Рольова взаємодія існує як у просторі міжособистісного спілкування, так і в просторі малої групи, до якої належить суб'єкти цього спілкування. Хоча ці два простори досить умовні, і на практиці їх важко розвести, однак рольова взаємодія в групі будується з орієнтацією на довготривалу перспективу, спільну діяльність і підтримання власне функціонування групи, яке б неможливо було б без ролей лідера і тих, хто йдуть за ним, а міжособистісне спілкування може мати ситуативний характер та бути спрямованим на досягнення індивідуальних цілей. Особливу увагу ми приділимо виокремленню методик і процедур дослідження, які містять можливості визначення свідомих і несвідомих чинників цієї взаємодії.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Рольова взаємодія членів реальної малої групи, як і будь-який інший вид взаємодії, поділяється на внутрішньогрупову та міжгрупову. Усвідомлюючи велике значення міжгрупової взаємодії для становлення та розвитку структури, цінностей, згуртованості, динаміки малої групи, залишимо цей аспект аналізу як перспективний для наших подальших наукових розвідок, а зараз зосередимо увагу на внутрішньогруповій взаємодії: які чинники формування рольової Я-концепції, рольової поведінки членів малої групи та формування тих чи інших групових рольових очікувань.

Виокремимо декілька можливих варіантів аналізу зазначеного нами предмета дослідження, а їх, за умови комплексного розгляду проблеми та враховуючи різні концептуальні, теоретичні та методологічні засади, може бути не один і не два. Почнемо з найбільш очевидного: *позитивістського*. Порівняння частот вияву відповідей на ті чи інші запитання, які стосуються рольової взаємодії, застосування різних експериментальних схем аналізу та математичної статистики допомагають як у масових опитуваннях, так і в індивідуальних випадках. Уже при першому наближенні до предмета нашого аналізу в цьому методологічному ракурсі можна фіксувати вияв свідомих компонентів цієї взаємодії, які переходять у несвідомі. Так, як не парадоксально, але групові очікування щодо виконання членами групи тих чи інших важливих для функціонування групи ролей, хоча не є простою сумою індивідуальних очікувань, але саме з їхнього поєднання і складаються. Якщо члену групи запропонувати перерахувати, які ролі є в групі, наприклад, притаманні учням шкільного класу, до якого належить і він сам, то в переліку цих ролей знайдеться чимало негативних за валентністю, невітшних для однокласників ролей. При цьому всьому людина забуває, що ці ролі притаманні і їй, як члену групи. Якщо вслід за цим запитати людину, які ролі притаманні їй у групі, то ролі переважно будуть позитивні або ж нейтральні. Таким чином формуються певні групові очікування щодо наявності певного переліку ролей у групі, вимоги щодо їхнього виконання. Ці очікування та вимоги можуть чудово усвідомлюватись членами групи, а от їхні чинники – ні. Отже, найпростішою методичною процедурою дослідження джерел формування свідомих і несвідомих чинників рольової взаємодії є порівняння частотності називання тих чи інших групових і індивідуальних ролей членом групи та визначення умовної психологічної дистанції між цими «полями ролей».

Посилить аналіз локалізації свідомих і несвідомих чинників рольової взаємодії ще один аспект дослідження уявного простору взаємодії членів малої групи: це питання щодо ролей, які член групи очікує, що інші припишуть йому. Якщо у відповідях на перше питання про групові ролі міститься насамперед інформація про рольовий образ групи, частково – про групові свідомі домагання та несвідомі очікування, а у відповідях на

друге – про індивідуальний рольовий образ й індивідуальні домагання, то в третьому питанні – індивідуальні свідомі очікування члена групи щодо групових домагань. Достовірно можна припустити, що в групі будуть представники, в яких умовна дистанція між:

- ролями, які покладають на нього інші, та ролями, які він убачає сам у собі,
- ролями, які він убачає сам у собі, та ролями, які він очікує, що припишуть йому,
- ролями, які він проєктує на інших, і ролями, які він бачить сам у собі,

буде різною.

Чим менша дистанція між цими ролями, тим більш свідомо людина взаємодіє в групі.

Надалі величину дистанцій між різними рольовими полями в групі (проєктованими, приписуваними, очікуваними) можливо пов'язати з рівнем розвитку Я-концепції людини, в тому числі й рольової, по суті – з рівнем його суб'єктності. Виконуючи ті чи інші ролі в групі, людина виявляє той чи інший рівень активності, усвідомленості, має чіткі уявлення про власні та чужі межі, про власне минуле та майбутнє, потреби та цілі. У той же час група в цілому за рівнем свого розвитку може діяти як цілісний суб'єкт, виявляти ідентичність групи. Групі також притаманний певний цілісний або не занадто цілісний власний образ, вона має межі, члени групи певною мірою усвідомлюють історію групи, розділяють повністю або частково спільні цінності, мають спільну чітку або «розмиту» мету діяльності та діють переважно або не завжди узгоджено. Малі групи, як і великі соціальні групи, мають певний соціальний капітал. На наше переконання, MARI-тест (малювання мандал за Дж. Келлог) дає символічне уявлення про цілісність, ядро та межі не лише окремої людини, але й будь-якої іншої психічної реальності, в тому числі й групової, і може бути використаний як проєктивний тест вияву несвідомих чинників рольової взаємодії в групі [4].

Четверте питання може безпосередньо стосуватись свідомих рольових домагань щодо образу групи: «Як Ви вважаєте, які ролі в ідеалі мали бути притаманні членам вашого колективу (групи, класу, команди)?». І, нарешті, п'яте та шосте питання можуть привести деяких членів групи в повне замішання, а саме: «Як Ви гадаєте, які насправді ролі бажає мати в своєму репертуарі група? Які б ролі Ви насправді хотіли виконувати в групі?». Такі питання можуть виявитись цілковитою несподіванкою для тих, хто мало замислюється, чому він займає те чи інше становище в групі, чи задоволений він перебуванням у групі, чиї потреби (власні, групові, спільні) він реалізує в групі? Головною метою цих процедурних операцій є усвідомлення членом групи власної рольової ідентичності, тобто суб'єктності, активності, відповідальності, постановки людиною рефлексивних питань до себе: «Хто я є як носій ролей?»

Якщо описана вище процедура дослідження стосується когнітивних компонентів рольової взаємодії, то відображення власного Я в групі та власне групи та взаємодії в ній за допомогою усіляких художніх засобів надасть можливість аналізувати емоційні її компоненти, а дослідження емоції, як відомо – шлях до аналізу глибинних, прихованих чинників поведінки людини. Так, малювання власного портрету «Я в групі» та зображення образу групи на папері, символіка, колір, авторські інтерпретації розкажуть про істинні, часто приховані, несвідомі та найбільш глибинні чинники рольової взаємодії членів малої групи (захисти, проєкції тощо).

Як відомо, роль людини може інтерпретуватись як маска, соціальна функція, тому дослідженню глибин рольової Я-концепції допоможе методика, яка порівнює продукти художньої творчості людини у вигляді виготовлення маски власного Я з різними настановами: який я є реальний; яким би я хотів, щоб мене бачили інші; яким би я не хотів, щоб мене бачили інші; ніколи і ні за що; яким я себе не знаю» [6]. **Арт-терапевтичні інтенції** психодіагностики відбивають **постмодерністські парадигми** дослідження внутрішнього світу особистості.

Процес рольової поведінки в групі, власне те, що є своєрідним містком між індивідуальною рольовою Я-концепцією та груповими домаганнями, неможливо повністю валідно відобразити на папері. Рольова поведінка людини реалізує внутрішні рольові настановлення, які детермінуються рольовою Я-концепцією, та їхню взаємодію з груповими рольовими домаганнями. По суті, *в рольовій поведінці найбільш об'єктивно виявляється психологічна сутність внутрішніх рольових структур особистості, те, ким є людина насправді у виконанні ролі*. Разом із тим, саме цей компонент об'єктивно важко фіксувати, діагностувати, знаходити в поведінці валідні психологічні показники.

Як бачимо, деякі з методик, які визначають особливості рольової взаємодії, лише дотичні до цієї проблематики, але, разом із тим, суттєво допомагають описувати рольовий аспект поведінки людини. Від загальних процедур дослідження, експериментальних схем, проєктивних і напівпроєктивних методик перейдемо до розгляду більш стандартизованих, об'єктивних тестових методик.

Однією із найбільш поширених у психології методик дослідження Я-образу людини є тест М. Куна, Т. Макпартленда «Хто Я?» [11]. Серед самовизначень людина називає і власні ролі, що й передбачали його автори – представники **символічного інтераціоналізму**. Однак, це ролі насамперед соціальні, а соціально-психологічні, життєві зустрічаються вкрай мало [13]. Визначенню власних ролей сприяють методики П. Горностая «Карта життєвих ролей» і «Репертуар життєвих ролей». Врешті-решт, усвідомленню рольового образу Я, як уже зазначалось вище, сприятиме відповідь особи на просте питання «Назвіть ролі, які Ви виконуєте в групі?». Класифікація ролей і стандартизація обробки результатів наближує низку питань про ролі

людини та її оточення, на кшталт наведених вище в тексті, до діагностичних. Чи будуть названі ролі відображати рольову ідентичність людини, тобто те, наскільки людина є суб'єктом власних ролей, або ж просто ці ролі є її ситуативними, проміжними на шляху до суб'єктності, важко сказати, але все ж таки вони відображатимуть рольове Я особи.

Методика рольової компетентності особи відображає рольову глибину, здатність до рольових переживань, а також рольову гнучкість і чуттєвість людини [4]. Близька до неї за метою методика діагностики вмінь реалізації рольової поведінки [10]. Цими методиками насамперед діагностуються рольові переживання особи, а також деякі особливості її рольової поведінки. Рольові домагання особи, а також рівень розвитку її рольової суб'єктності залишився поза увагою авторів цих методик.

Окремо слід зупинитись на методиках, які діагностують ролі людини, базуючись на певних концептуально-теоретичних засадах. Насамперед до таких методик віднесемо тести визначення рольових позицій за Е. Берном [12; 14], які відповідно до положень *трансактного аналізу* визначають життєві ролі людини: батька, дорослого та дитини. На жаль, не визначено авторство цих методик. У цій же теоретичній парадигмі розроблено тест-опитувальник «Трикутник Карпмана» (автор – Ніконова О.Ю.), який виявляє ролі рятувальника, жертви та агресора [8].

На засадах *когнітивної психології*, на розумінні ролі в групі як певної функції в діяльності групи, побудовано опитувальник рольової самоперcepції М. Белбіна [2; 9; 12; 14]. У російсько- та україномовних перекладах опитувальника існує три варіанти назв ролей. Великі розбіжності є в розумінні ролей координатора, реалізатора, виконавця, організатора. Так, координатора ще називають формувальником, неформальним лідером, реалізатора – виконавцем, організатором роботи, а сам виконавець виступає як фінішер, працівник, той, хто завершує справу. Найбільші розбіжності існують в інтерпретаціях ролі організатора. Це одночасно і творець, і голова. З нашого погляду, це роль того, хто приймає рішення, розв'язує проблеми, він – мудрець, авторитет. У різних перекладах списку ролей загубилась роль контролера. Отже, існує потреба в адекватних перекладах і україномовній адаптації цього тесту.

Відомий радянський фахівець з історії психології М. Ярошевський запропонував методику виявлення рольових типів у творчому колективі та виокремив три основних ролі, які яскраво проявляються у творчій взаємодії: генератор ідей, критик, ерудит [14]. Однак, у групі, яка продукує творчі ідеї, таких ролей має бути більше: хтось має реалізувати ідеї, не лише критикувати, а й надихати, надавати оптимізму команді, координувати, контролювати роботу групи та головне – приймати остаточні рішення, тобто ролей у творчому колективі має бути більше, ніж три.

Тести, які діагностують групові ролі та які характеризують діловий клімат команди, тобто ті ролі, завдяки яким відбувається спільна діяльність у групі (М. Белбін, М. Ярошевський), у контексті завдань нашої статті доцільно використовувати з метою вивчення зв'язку наявності тих чи інших ролей у репертуарі групи з:

- ефективністю її діяльності, рівнем розвитку групи (дифузна група або команда), етапом групової динаміки, з одного боку;

- самооцінкою, особистісними властивостями, когнітивними стилями окремих членів групи, з іншого.

Отже, несвідомими чинниками рольової взаємодії, результатом якої є ефективність роботи групи, тут можуть виступати: наявність або відсутність певних ролей із репертуару успішної командної діяльності (наприклад, відсутність критика, «адвоката диявола» в групі) або ж зневажливе ставлення, знецінення певних ролей (наприклад, виконавця), знецінення індивідуального стилю діяльності та стилю виконання певних ролей у групі, відсутність комплементарності ролей і гнучкої зміни цих ролей залежно від специфіки виконуваної діяльності. У свою чергу, наявність тих чи інших ролей може залежати від групових процесів: чи то відбуваються процеси згуртування, і в групі «розквітне» багатий репертуар ролей, чи то групу «штормить», члени групи конфліктують між собою, а, значить, їхній рольовий репертуар звужиться до виконання суто функціональних, формальних обов'язків у групі. Вибір ролей у групі її учасниками також залежить від домагань, самооцінки, внутрішніх ресурсів особистості: лідерські ролі, звісно, обирають особи з високою самооцінкою, а от зробити свідомий вибір на користь ролі виконавця роблять люди аж ніяк не з низькою самооцінкою. Таким чином, свідоме, рефлексивне ставлення до індивідуальних особливостей, суб'єктний вибір ролей, які «мені до вподоби», або ж несвідоме ігнорування, незнання власного Я, відсутність суб'єктності – чинники рольової взаємодії в малій групі.

Щодо діагностики особливостей рольової поведінки людини, то, звісно, жоден тест не в змозі відбити беззаперечно валідно поведінку людини. І в цьому ми вбачаємо не лише актуальне питання розроблення методик дослідження рольової взаємодії, а й **проблему адекватних природі цього явища методик**. Ми можемо цілком достовірно досліджувати за допомогою методик якості особи, її настанови в поведінці, тобто **психологічні детермінанти** поведінки, але не саму поведінку. Ще більш складно **прогнозувати взаємодію** людей, коли їхні індивідуальні характеристики змінюються під впливом індивідуальних характеристик іншого. Якщо в групі зберуться особи з переважно лідерськими якостями, то чи буде група ефективною? Чи дозволить група агресору знайти свою жертву серед її членів? Це питання того, наскільки ролі окремих індивідів стійкі до впливу групи.

Адекватним інструментом виявлення особливостей власне поведінки є найбільш наближений до її реальності метод *моделювання*. Моделювати поведінку можна схематично, символічно, а можна практично, програвши ролі у ситуаціях взаємодії з іншими. До схематичного моделювання взаємодії віднесемо позиційне розташування осіб групи щодо один одного в соціометрії Дж. Морено (але там ролі не представлені), а також методику ціннісно-рольової картографії міжсуб'єктної інтеракції В. Горбунової [2]. У цьому контексті запропонуємо кілька можливих моделей дослідження.

Схематичні уявлення про міру близькості та віддаленості членів групи один від одного в процесі реальної взаємодії (поведінки) містить соціометрія. Аутосоціометрія посилює дослідження компонентів очікувань члена групи. На матрицю соціометрії можна накласти ролі, які найбільшою мірою приписують кожному члену групи інші, та які він покладає на себе сам, а також із називанням тих ролей, які член групи очікує, що будуть приписуватись йому іншими. Порівняння аутосоціометрії та соціометрії паралельно із вивченням ролей із різних позицій членів групи наблизить дослідника до знань про бажане та реальне, очікуване та отримане, проєктоване та інтроєктоване в процесі рольової взаємодії. Отже, поєднання соціометрії, аутосоціометрії та «ролеметрії» виявить багато моментів рольової взаємодії в групі, її свідомих і несвідомих чинників. Аутосоціометрія та соціометрія відобразять зв'язок між номінативними (називання ролей) та порядковими шкалами (величиною соціометричного статусу та рівнем його експансивності) вимірювання взаємодії в групі [1; 7].

Картографія В. Горбунової – по суті, це психосемантичне моделювання, воно є своєрідним поєднанням ідей соціокарт Р. Барбуха, репертуарних решіток Дж. Келлі та авторського бачення простору взаємодії в команді самої авторки. Таке ціннісно-рольове моделювання дозволяє побачити, як члени групи сприймають (цінують) ту чи іншу роль певного члена групи та, навпаки, як сприймаються ролі членів групи з позиції певного члена групи. Дистанції між умовними позначками членів групи задаються оцінками (ціннісним ставленням) до ролей, які виконують члени групи. Цікаво було б порівняти результати дослідження малої групи за допомогою цього методу, з одного боку, та соціометрії в поєднанні з визначенням ролей членів групи, з іншого. Якщо метод В. Горбунової можна назвати *ціннісною соціометрією ролей у групі*, то поєднання соціометрії з рольовими ідентифікаціями *рольовою соціометрією*. Аналіз результатів дослідження за цими процедурами дозволив би побачити більш або менш свідомі аспекти взаємодії членів групи, бо класичний метод соціометрії базується на симпатіях-антипатіях членів групи, причини яких глибоко можуть бути приховані від людини, а називання ролей, їхнє ціннісне ранжування – на більш свідомих виборах, певних мисленневих операціях.

Таким чином, розвиток положень *соціометричної теорії* можливий через дослідження «рольової дистанції» [13] між членами групи та виявлення специфіки ролей відповідно до соціометричного статусу особи в групі.

Рольові ігри, які зазвичай використовуються в групових тренінгах особистісного зростання або психотерапевтичних, особливо психодраматичних, мають значний діагностичний потенціал. Оскільки в даному контексті йдеться про взаємодію в межах малої групи, то ситуації для діагностики слід підбирати такі, що відображають взаємодію з позицій внутрішньогрупових ролей: лідера; того, хто за лідером; душі групи та ін. У цьому контексті виникає питання: чи завжди в групі присутня роль цапа відбувайла? Чи потрібно програмувати його присутність у ситуаціях рольової взаємодії в групі? У розігруванні ситуацій завжди повинні бути присутні, як мінімум, двоє: я і мій партнер. До речі, лише в структурі однієї вербальної методики на взаємодію процедура передбачає присутність уявного партнера. Це методика інтерперсональної діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі, саме тому може саме ця методика вважатись такою, що діагностує взаємодію, а не стосунки [5].

Найбільш напруженою точкою взаємодії, тим моментом, який показує в максимально вираженій формі особливості поведінки людей, є конфлікт, тому діагностика рольового конфлікту є тим інструментом, який може фокусувати в результатах тестування всі структурні елементи рольової взаємодії. Існують тести рольових конфліктів [3], однак потенціал *психодраматичних практик* особливо недооцінюється в розробці діагностичних методів цих кульмінаційних моментів рольової поведінки. Її моделювання в спеціально розроблених діагностичних ситуаціях сприятиме виявленню її життєвих сценаріїв, які, зазвичай, погано усвідомлюються.

Рольові очікування є тією структурою, яка майже не вивчається за допомогою психологічних тестів. Групові очікування від виконання певних ролей на рівні великих соціальних груп існують як певні вимоги, які самі собою розуміються та які засвоюються в процесі соціалізації людини. Групові очікування від виконання ролей певними членами групи можна вирахувати, порівнюючи рольові ідентифікації, які покладають (проєктують) члени групи один на одного. Але така процедура досить громіздка. Рольові очікування досить важко вивчати, бо існує безліч соціально-психологічних ролей, а опис рольових очікувань лише тільки від однієї з них може зайняти вдєсятеро більше обсягу інформації, ніж власне сама назва ролі.

Висновки. Отже, в психології наявний певний перелік методик, за допомогою яких можливе у тій чи іншій мірі дослідження компонентів рольової взаємодії: рольового Я-образу, рольових переживань, домагань, очікувань тощо. Однак, власне ядро цієї взаємодії, рольову поведінку, з нашого погляду, важко діагностувати з

допомогою існуючих вербальних методик, побудованих переважно на використанні методу опитування та самооцінки, тому проблема полягає в тому, щоб раціонально використати можливості методу моделювання просторових і часових характеристик рольової взаємодії членів малої групи та визначити психодіагностичні показники цієї взаємодії.

Досить різні психологічні напрями та теорії з різних методологічних парадигм пропонують вагомий методичні ресурси авторам емпіричних досліджень рольової взаємодії, тому дослідникам варто визначитись, у якій із цих парадигм працювати.

Існує актуальне питання розроблення нових методик, процедур, які б валідно та надійно виявляли особливості рольової взаємодії людини, в тому числі з урахуванням контексту малої групи. Рольова взаємодія, побудована в міжособистісному просторі, може суттєво змінитись у внутрішньогруповому.

Перспективи подальших досліджень полягають у формулюванні та практичній перевірці емпіричних гіпотез дослідження щодо можливості виявлення свідомих і несвідомих чинників рольової взаємодії в малій групі.

Список використаних джерел

1. Ахвердова О.А. Практикум по социальной психологии : учебное пособие / О.А. Ахвердова, К.С. Гюлушанян, В.В. Коленкина. – М. : ТЦ Сфера, 2006. – 336 с.
2. Горбунова В. Психология командотворения: ценностно-ролевой подход до формирования та розвитку команд : монографія / Вікторія Горбунова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 380 с.
3. Горностай П.П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности / П.П. Горностай. – К. : Интерпресс ЛТД, 2007. – 312 с.
4. Диагностика в арт-терапии: метод «Мандала» – [2-е изд., испр.] / под ред. А.И. Копытина. – М. : Психотерапия, 2009. – 144 с.
5. Духновский С.В. Диагностика межличностных отношений. Психологический практикум / С.В. Духновский. – СПб. : Речь, 2010. – 141 с.
6. Калощина Т.Ю. Арт-терапия: методические рекомендации / Т.Ю. Калощина. – М. : Изд-во Института терапии, 2001. – 76 с.
7. Минаева Н.С. Методы социальной психологии / Н.С. Минаева, Д. В. Пивоваров, Э.Л. Боднар и др. ; под общ. ред. Н.С. Минаевой. – М. : Академический Проект, 2007. – 351 с.
8. Ніконова О.Ю. Соціально-психологічні ознаки співзалежної особистості: гендерний аспект : дисертація ...наук. ст. канд. психол. н. : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / Олена Юрїївна Ніконова. – К. : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2012. – 218 с.
9. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : підручник : у 2 кн. Кн. 2 : Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К. : Либідь, 2006. – 560 с.
10. Прыгунов П.Я. Практикум по психологии ролевого поведения (для сотрудников правоохранительных органов) / П.Я. Прыгунов. – М. : Изд-во МПСИ ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЕК», 2003. – 256 с.
11. Тест «Кто Я?» (М. Кун, Т. Макпартленд; модификация Т. В. Румянцевой) [Электронный ресурс] / Румянцева Т.В. Психологическое консультирование: диагностика отношений в паре. – СПб., 2006. – С. 82–103. – Режим доступа: <http://vsetesti.ru>
12. Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2005. – 490 с.
13. Чорна Л.Г. Рольова ідентичність старшокласників : посібник / Лідія Чорна. – К. : Міленіум, 2014. – 128 с.
14. Тестотека. Каталог [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://brainmod.ru/tests/catalog>

Spisok vikoristanih dzherel

1. Ahverdova O.A. Praktikum po social'noj psihologii : uchebnoe posobie / O.A. Ahverdova, K.S. Gjulushanjan, V.V. Kolenkina. – M. : TC Sfera, 2006. – 336 s.
2. Gorbunova V. Psihologija komandotvorenija: cinnisno-rol'ovij pidhid do formuvannja ta rozvitku komand : monografija / Viktorija Gorbunova. – Zhitomir : Vid-vo ZhDU im. I. Franka, 2014. – 380 s.
3. Gornostaj P.P. Lichnost' i rol': Rolevoj podhod v social'noj psihologii lichnosti / P.P. Gornostaj. – K. : Interpress LTD, 2007. – 312 s.
4. Diagnostika v art-terapii: metod «Mandala» – [2-е изд., испр.] / под ред. А.И. Копытина. – М. : Психотерапия, 2009. – 144 с.
5. Duhnovskij S.V. Diagnostika mezhlichnostnyh otnoshenij. Psihologicheskij praktikum / S.V. Duhnovskij. – SPb. : Rech', 2010. – 141 s.
6. Kaloshina T.Ju. Art-terapija: metodicheskie rekomendacii / T.Ju. Kaloshina. – M. : Izd-vo Instituta terapii, 2001. – 76 s.
7. Minaeva N.S. Metody social'noj psihologii / N.S. Minaeva, D. V. Pivovarov, Je.L. Bodnar i dr. ; pod obshh. red. N.S. Minaevoj. – M. : Akademicheskij Projekt, 2007. – 351 s.
8. Nikonova O.Ju. Social'no-psihologichni oznaki spivzaleznoj osobistosti: gendernij aspekt : disertacija ...nauk. st. kand. psihol. n. : spec. 19.00.05 «Social'na psihologija; psihologija social'noї roboti» / Olena Jurijivna Nikonova. – K. : Institut social'noji ta politichnoji psihologii NAPN Ukrajinj, 2012. – 218 s.
9. Orban-Lembrik L.E. Social'na psihologija : pidruchnik : u 2 kn. Kn. 2 : Social'na psihologija grup. Prikladna social'na psihologija / L.E. Orban-Lembrik. – K. : Libid', 2006. – 560 s.
10. Prygunov P.Ja. Praktikum po psihologii rolevogo povedenija (dlja sotrudnikov pravoohranitel'nyh organov) / P.Ja. Prygunov. – M. : Izd-vo MPSI ; Voronezh : Izd-vo NPO «MODEK», 2003. – 256 s.
11. Test «Kto Ja?» (M. Kun, T. Makpartlend; modifikacija T. V. Rumjancevoj) [Elektronnij resurs] / Rumjanceva T.V. Psihologicheskoe konsul'tirovanie: diagnostika otnoshenij v pare. – SPb., 2006. – S. 82–103. – Rezhim dostupu: <http://vsetesti.ru>

12. Fetiskin N.P. Social'no-psihologicheskaja diagnostika razvitija lichnosti i malyh grupp / N.P. Fetiskin, V.V. Kozlov, G.M. Manujlov. – M. : Izd-vo Instituta Psihoterapii, 2005. – 490 s.
13. Chorna L.G. Rol'ova identichnist' starshoklasnikiv : posibnik / Lidija Chorna. – K. : Milenium, 2014. – 128 s.
14. Testoteka. Katalog [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : [http://brainmod.ru / tests/catalog](http://brainmod.ru/tests/catalog)

Chorna, L.G. Role interactions of small group members: techniques and research methods. The article deals with the systematized techniques that can be used in the role interactions research. The criterion for the techniques selection was the role interactions structure which included the individual's role self-concept, role behaviors and role expectations. The selected methodological tools are presented with their theoretical bases that encompass transactional analysis, cognitive psychology, symbolic interactionism, sociometry, psychodrama, and other schools in psychology. Since the role interactions are a multicomponent psychological phenomenon, it should be studied using sets of methods and tools. The author emphasizes the necessity of developing techniques to diagnose both the individual components of role interactions and the mechanisms of their functioning.

The article outlines the research on role interactions in small groups proceeding from the fact that: 1) individual determinants of role interactions in the inner space of a small group can significantly transform if compared with interpersonal communication space; 2) role interactions cover direct human behaviors in the group.

The author concludes that the best method of research on interactions in the group's role space should be modeling of these processes, in particular through the reflection of the group's role space by group members' conscious choice of the roles, ascription of the roles to other people and projective role expectations. The author believes that psycho-drama techniques, in particular role games, have significant psychodiagnostic potential for the study of role interactions. Analysis of metaphorical images that reflect the distance between the group members' roles, conditional borders of in-group interactions as well as of the group itself, can help reveal unconscious factors in role interactions. Conscious factors in small group role interactions are manifested in the small group members' role identities and the identity of the group itself, as well as the levels of subjectivity, activity, temporal and spatial integrity.

Keywords: role, interaction, roles subject, small group, method, technique.

Відомості про автора

Чорна Лідія Георгіївна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин Інституте соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ, Україна.

Chorna, Lidia Georgiivna, PhD in Psychological sciences Position: senior researcher at the laboratory of psychology of small groups and intergroup relations of Institute of Social and Political Psychology of NAPS Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: Lidia.Chorna@gmail.com

УДК 159.9075:303.833.5:316.773.4

Шевченко Н.Ф.

СПІВВІДНОШЕННЯ ФЕНОМЕНІВ «СМИСЛОУТВОРЕННЯ» ТА «ІНТЕРПРЕТАЦІЯ» В ЦІННІСНО-СМИСЛОВОМУ ПРОСТОРИ

Шевченко Н.Ф. Співвідношення феноменів «смыслоутворення» та «інтерпретація» в ціннісно-смысловому просторі. У статті представлено науково-теоретичний аналіз понять смысл, смыслоутворення, інтерпретація, думка, розуміння, активне ставлення, а також особливості зв'язку смыслових й інтерпретаційних феноменів. Розкрито психологічний зміст смыслу як особистісної значущості тих чи інших явищ, повідомлень або дій, та їхній стосунок до інтересів, потреб та життєвого контексту особистості. Показано, що смыслоутворення реалізується через встановлення смыслового зв'язку між об'єктом чи явищем та єдиною системою життєвих відносин, що регулюють життєдіяльність суб'єкта. Представлено тлумачення інтерпретування як визначення суб'єктом власної думки щодо авторської позиції, тексту, а також до реальних подій, людей, власного життя. Інтерпретація визначається як динамічна здатність свідомості особистості виробляти погляди, думки, які забезпечують визначеність життєвої позиції особистості у змінюваній реальності.

Ключові слова: смысл, особистісний смысл, смыслоутворення, інтерпретація, думка, розуміння, ставлення.

Шевченко Н.Ф. Соотношение феноменов «смыслообразование» и «интерпретация» в ценностно-смысловом пространстве. В статье представлен научно-теоретический анализ понятий смысл, смыслообразование, интерпретация, мнение, понимание, активное отношение, а также особенности связи смысловых и интерпретационных феноменов. Раскрыто психологическое содержание смысла как личностной значимости тех или иных явлений сообщений или действий, и их отношения к интересам, потребностям и жизненному контексту личности. Смыслообразование реализуется через установление смысловой связи между объектом или явлением и единой системой жизненных отношений, регулирующих жизнедеятельность субъекта. Представлено толкование интерпретирования как определения субъектом своего мнения относительно авторской позиции, текста, а также реальных событий, людей, собственной жизни. Интерпретация определена как динамическое свойство сознания личности формировать взгляды, мнения, которые обеспечивают определенность жизненной позиции личности в изменяющейся действительности.

Ключевые слова: смысл, личностный смысл, смыслообразование, интерпретация, мнение, понимание, отношение.